

Εργασιακές σχέσεις στα χρόνια της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στο Α' μέρος της ανάλυσής μας που δημοσιεύθηκε στο 55ο-56ο τεύχος των Τετραδίων¹, παρουσιάσαμε με συντομία ορισμένες βασικές παραδοχές γύρω από τη μαρξική έννοια της υπεραξίας, η οποία είναι κατά την άποψή μας θεμελιακή για την πραγμάτευση του ζητήματος των εργασιακών σχέσεων στο καπιταλιστικό σύστημα. Στη συνέχεια, προχωρήσαμε στην περιοδολόγηση των εργασιακών σχέσεων σε συνάρτηση με τις επικρατούσες οικονομικές θεωρίες και τις εξελισσόμενες ηγεμονικές αστικές στρατηγικές όπως υλοποιήθηκαν ως κρατικές πολιτικές από τα τέλη του 19ου έως τα μέσα της δεκαετίας του '80. Στο Β' μέρος θα παρακολουθήσουμε την εξέλιξη των εργασιακών σχέσεων όπως διαμορφώνονται, κωδικοποιούνται και υλοποιούνται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των πολιτικών απασχόλησης σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης τη τελευταία 20ετία.

IV. Ευρωπαϊκή Ένωση² και εργασιακές σχέσεις στα χρόνια της θεσμικής

1. Για περ. βλέπε «Εργασιακές σχέσεις στα χρόνια της τυραννίας των αγορών. Από το 19^ο στον 21^ο αιώνα», περ. Τετράδια, τχ. 55-56, σελ. 125-147.

2. Το αναλυτικό σχήμα του Καρλ Κάουτσκι, το 1914, περί υπερυπεριωτισμού (ultra imperialism), είναι κατά τη γνώμη μας, αρκετά γόνιμο για την κατανόηση της διαδικασίας συγκρότησης περιφερειακών ολοκληρώσεων και υπερεθνικών ενοποιήσεων των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών, ιδιαίτερα στη περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με τον Κάουτσκι: «... Ως εκ τούτου από καθαρά οικονομική σκοπιά δεν είναι αδύνατο στον καπιταλισμό να περάσει σε μια άλλη φάση, να εφαρμόσει την κίνηση σχηματισμού και

ποιημένης τυραννίας των αγορών - Από το προλεταριάτο της σοσιαλδημοκρατίας στο πρεκαριάτο του νεοφιλελευθερισμού

Η παρούσα μελέτη συμφωνεί με τη θέση ότι ο σχηματισμός των υπερεθνικών περιφερειακών ολοκληρώσεων συνδέεται άμεσα με την απόπειρα γεωγραφικής επέκτασης των δραστηριοτήτων των πιο ισχυρών κεφαλαιουχικών μονάδων των αντίστοιχων κρατών-μελών στο πλαίσιο της προσπάθειας ανεύρεσης υψηλότερων ποσοστών κερδοφορίας (NAFTA, Mercosur, GATT, E.E. κ.ά.)³. Η κίνηση της πορείας προς την ευρωπαϊκή περιφερειακή ολοκλήρωση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που λαμβάνει κάθε φορά στη συγκυρία, προσδιορίζονται αφενός από τον ανταγωνισμό των επιμέρους ιδιωτικών κεφαλαίων, με τον ιδιαίτερο τρόπο που συναρθρώνεται ο συσχετισμός του κεφαλαιουχικού - ενδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού σε επίπεδο συλλογικού κεφαλαιοκράτη (κράτους) και διαμορφώνει τις διεθνοπολιτικές σχέσεις, αφετέρου από το επίπεδο της ταξικής πάλης και τον ευρύτερο συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Η γαλλο-γερμανική συμμαχία, που προσδιόρισε εν ολίγοις και εξακολουθεί να διαδραματίζει ένα βασικό ρόλο στην πορεία της ευρωπαϊκής περιφερειακής ολοκλήρωσης, κωδικοποιήθηκε, ως συνέπεια και των δύο παγκόσμιων πολέμων κατά την πρώτη 50ετία του 20ού αιώνα, στην προσπάθεια της Γερμανίας να αποκτήσει κάποιο έλεγχο στην εξωτερική πολιτική της Γαλλίας και τη Γαλλία να αποκτήσει αντίστοιχο έλεγχο στη γερμανική οικονομική πολιτική. Αλλιώς, η γερμανική ελίτ επεδίωκε, αρχικά, ένα ομοσπονδιακό συγκεντρωτικό πολιτικό σύστημα, στα πλαίσια του οποίου η ίδια, λόγω του οικονομικού δυναμισμού της, θα αναδεικνυόταν κυρίαρχη δύναμη, η δε γαλλική ελίτ, αρχικά ευνοούσε μια Ευρώπη των πατρίδων (*Europe des patries*), περιορισμένη σε μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών, όπου τα κράτη θα ασκούσαν έλεγχο στην οικονομική λειτουργία⁴.

Ειδικότερα, ο μετασχηματισμός της Ε.Ο.Κ. σε Ε.Ε., θεμελιώνεται ήδη από τη δεκαετία του '80, όπου εκδηλώνονται οι αντιφάσεις του μοντέλου ενιαίας γεωγραφικής ζώνης οικονομικών συναλλαγών, με την παράλληλη λειτουργία ι-

τέλ και στην εξωτερική πολιτική: τη φάση του υπεριμπεριαλισμού, την οποία βέβαια εμείς θα πρέπει να αντιπαλέψουμε, όπως κάνουμε και τώρα εναντίον του ιμπεριαλισμού, αλλά που οι κίνδυνοί της είναι διαφορετικοί από αυτούς του ανταγωνισμού των εξοπλισμών και της απειλής για την παγκόσμια ειρήνη... Από καθαρά οικονομική άποψη όμως, δεν υπάρχει τίποτα παραπέρα που να εμποδίζει αυτή τη βίαιη έκρηξη να οδηγήσει στην τελική αντικατάσταση του ιμπεριαλισμού από την ιερή συμμαχία των ιμπεριαλιστών. Όσο περισσότερο κρατήσει ο πόλεμος, όσο περισσότερο εξαντλήσει τους συμμετέχοντες σε αυτόν και τους κάνει να μην οπισθοδρομήσουν σε μια σύντομη επανάληψη της ένοπλης σύγκρουσης, τόσο θα πλησιάζει αυτή η τελική λύση, έστω κι αν αυτό δεν φαίνεται, για την ώρα.» Υπό έκδοση μετάφρασή του στα Ελληνικά, εκδ. Νέος Αγωνιστής.

3. Σακελλαρόπουλος Σπ., *Ο μύθος της παγκοσμιοποίησης και η πραγματικότητα του ιμπεριαλισμού*, εκδ. Gutenberg, 2004, σελ. 188.

4. Girpin R., *Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού*, εκδ. Ποιότητα, σελ. 245

σχυρών κρατικοπαρεμβατικών δομών στην οικονομία. Αλλιώς ειπωμένο, οι επτώσεις της κρίσης υπερσυσώρευσης κεφαλαίου που ξεκίνησε το 1973 και εντάθηκε το 1979 είχαν ως αποτέλεσμα την ανάγκη τροποποιήσεων στους σχεδιασμούς και τις στρατηγικές των επιμέρους κεφαλαίων, αλλά και των εθνικά κρατών, τα οποία λειτουργώντας ως συλλογικοί κεφαλαιοκράτες, έπρεπε να βρουν διόδους για να αποκατασταθεί το επίπεδο κερδοφορίας των ενδογενών κεφαλαίων⁵. Τούτο αποδεικνύεται και σε εμπειρικό επίπεδο, καθώς η κρίση υπερσυσώρευσης κεφαλαίου της δεκαετίας του '70, οδήγησε στην κρίση απεπένδυσης της δεκαετίας του '80, όπως προκύπτει από τη μείωση του ποσοστού προστιθέμενης αξίας στη βιομηχανία των χωρών της Ε.Ο.Κ. σε σχέση με τις Η.Π.Α.⁶ και την Ιαπωνία, καθώς και μείωση της συμμετοχής των χωρών της Ε.Ο.Κ. στην παγκόσμια παραγωγή προστιθέμενης αξίας σε σχέση με την Ιαπωνία και τις Η.Π.Α. Την ίδια περίοδο παρατηρείται και τάση στασιμότητας του ενδοκοινοτικού εμπορίου ως ποσοστό του συνολικού παγκόσμιου εμπορίου, εξελίξη που αποδόθηκε στη μείωση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων των κρατών-μελών της τότε Ε.Ο.Κ. σε τομείς αιχμής. Στον αντίποδα των όλων αυτών παρατηρήθηκε μια γοργή διείσδυση των μη κοινοτικών προϊόντων που έφερε σε ακόμα πιο δυσχερή θέση το ευρωπαϊκό κεφάλαιο⁷.

Η απάντηση των κυρίαρχων μερίδων της ευρωπαϊκής κεφαλαιοκρατίας, απετυπώνοντας τον διαφοροποιημένο συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στη νέα αστική-φιλελεύθερη ηγεμονική στρατηγική, ήταν η ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς, με στόχο το 1992, να έχει αρθεί κάθε φραγμός που περιόριζε την κίνηση κεφαλαίων, υπηρεσιών, αγαθών και ατόμων εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Οι θέσεις αυτές κωδικοποιήθηκαν στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (Δεκέμβριος 1985), αποτελώντας τη βάση για τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Συνθήκη Μάαστριχτ, Δεκέμβριος 1991), τη δημιουργία της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς και τη σύσταση της Οικονομικής Νομισματικής Ένωσης (Ο.Ν.Ε.), με την ειδικότερη δυναμική και χαρακτηριστικά που έδωσαν στο εγχείρημα η κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού⁸.

Η μεταβαλλόμενη στη συγκυρία ηγεμονική αστική στρατηγική, αρχικά σοσιαλδημοκρατική στη συνέχεια ως νεοφιλελεύθερη συναίνεση, αποτυπώνεται και στα κείμενα συνθηκών κατά τη μετεξέλιξη της Ε.Ο.Κ.- Ε.Ε. Έτσι, ενώ στη ιδρυτική συνθήκη της Ρώμης (1957), αναγνωρίζεται λ.χ. ρητώς η πρωτοκαθδρία των κρατών – μελών στα εκπαιδευτικά ζητήματα, την εργασία, την κοινωνική ασφάλιση σε συνδυασμό με το κεϋνσιανό κυρίαρχο οικονομικό παράδειγμα στη δεκαετία του '70 γίνεται μια αποσπασματική προσπάθεια για θέσπιση ορισμένων οδηγιών για την προστασία των εργαζομένων (υγιεινή και ασφάλεια

5. Σακελλαρόπουλος Σπ., ό.π., σελ. 200.

6. OCDE 1989.

7. Σακελλαρόπουλος Σπ., ό.π., σελ. 201.

8. Giplin R., ό.π., σελ. 243

απολύσεις, συγχωνεύσεις επιχειρήσεων κ.λπ.), η οποία όμως ανακόπτεται με την προέλαση του «θατσερισμού» και τη χρησιμοποίηση των βέτο από την Αγγλία ως προς τη προώθηση τέτοιων πρωτοβουλιών⁹.

Στα μέσα της δεκαετίας του '80, με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1985) τίθεται η προοπτική της ενιαίας αγοράς. Ανοίγει, παράλληλα, μια συζήτηση για την κοινωνική Ευρώπη, ύστερα από πάλη των συνδικάτων, αλλά και όσων σοσιαλιστικών κομμάτων είχαν την περίοδο εκείνη κυβερνητικές ευθύνες και διεκδικούν την προώθηση του Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των εργαζομένων, ο οποίος εγκρίνεται το 1989 και συνοδεύεται από συγκεκριμένο πρόγραμμα δράσης, που όμως μπλοκάρεται αρχικά από τη θατσερική Αγγλία και τελικά από συνολικό διεθνή συσχετισμό που αλλάζει δραματικά ακριβώς την περίοδο εκείνη (1989-1990). Αποτέλεσμα είναι ο συγκεκριμένος Χάρτης να υποβαθμιστεί νομικά και πολιτικά, να μην περιληφθεί στη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992)¹⁰ και να ενσωματωθεί με τη μορφή κοινωνικού πρωτοκόλλου στην αναθεώρηση αυτής στο Άμστερνταμ (1997), η οποία όμως με το κωδικοποιημένο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης για την Ο.Ν.Ε., προχώρησε στη διατήρηση των ονομαστικών μακροοικονομικών κριτηρίων σύγκλισης, όπως είχαν καθιερωθεί στη Συνθήκη του Μάαστριχτ, χωρίς να τη συμπληρώνει με κοινωνικά έστω κριτήρια, λόγω της προφανούς αντιφατικότητας και του αλληλοαποκλεισμένου των στόχων, σύμφωνα με το κυρίαρχο την περίοδο εκείνη μονεταριστικό οικονομικό παράδειγμα. Εξέλιξη που οδήγησε σε αυτό που χαρακτηρίστηκε διεύρυνση του κοινωνικού ελλείμματος στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹¹.

Τα ζητήματα και οι τομείς της παιδείας, εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης ανήκουν στην αρμοδιότητα των κρατών-μελών με βάση την αρχή της επικουρικότητας (αρ. 5 παρ. 2 Συνθ. Ε.Κ.), εκείνο όμως που έχει αλλάξει είναι το οικονομικό παράδειγμα. Αλλιώς, τα συμφέροντα της νέας υπερεθνικής- διεθνοποιημένης αστικής τάξης, με κυρίαρχη μερίδα το χρηματιστικό κεφάλαιο μπορούν να διασφαλιστούν και να αναπαραχθούν μέσα από μια παγκοσμιοποιημένη απορρύθμιση της αγοράς¹².

Το Σύμφωνο Σταθερότητας, στα πλαίσια της αστικής στρατηγικής της ευρωπαϊκής κεφαλαιοκρατίας που έλαβε τα χαρακτηριστικά της Ο.Ν.Ε., αποτελεί

9. Στρατούλης Δ., *Οι εργασιακές σχέσεις στη δίνη του νεοφιλελεύθερου τυφώνα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2005, σελ. 92.

10. Ρήτρα αυτοεξάιρεσης (opt-out) για την κοινωνική πολιτική από την κυβέρνηση της Μεγ. Βρετανίας.

11. Ιωάννου Χ., *Ευρωπαϊκή ενοποίηση και εργασιακές σχέσεις*, εκδ. Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 1996.

12. Τσουκαλάς Κ., *Με τη σκέψη στο έργο του Πουλαντζά. Για την ανάγκη ανασυγκρότησης μιας θεωρίας του καπιταλιστικού κράτους*, περ. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 32ο, Δεκέμβριος 2008, σελ. 20.

ουσιαστικά την επιχείρηση θεσμικής θωράκισης και κατοχύρωσης του νεοφιλελευθερισμού, μετατόπισης του κέντρου λήψεως αποφάσεων, στεγανοποίησής της από τις λαϊκές αντιδράσεις και αντιστάσεις, από διακύβευμα πολιτικής πάλης δημοκρατικής απόφασης και ελέγχου σε ουδετεροποιημένο ζήτημα τεχνικής προσέγγισης και διαχείρισης επιτροπών, ειδικών συμβούλων, νεοφιλελεύθερων τεχνοκρατών κ.λπ. Τα κριτήρια σύγκλισης των οικονομιών των κρατών-μελών της Ο.Ν.Ε, όπως αναφέρονται στη Συνθήκη του Μάαστριχτ και κωδικοποιούνται στο Σύμφωνο Σταθερότητας, είναι το δημόσιο χρέος να μην υπερβαίνει το 60% του Α.Ε.Π., ο πληθωρισμός να μην υπερβαίνει το 3% και το δημόσιο έλλειμμα του προϋπολογισμού να μην υπερβαίνει το 3% του Α.Ε.Π.

Χαρακτηριστικό του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας σ' εκείνη την ιστορική συγκυρία που κατοχύρωσε, θεσμοποίησε και εδραίωσε τη τυραννία ουσιαστικά των αγορών επί της μισθωτής εργασίας, πλήττοντας καίρια τη δημοκρατική νομιμοποίηση των κρατών, την εθνική κοινωνική συνοχή των χωρών, υπονομεύοντας το ευρωπαϊκό εγχείρημα στο σύνολό του, ήταν η απουσία, πέρα από διακηρυκτικά ευχολόγια περί απασχόλησης, οποιουδήποτε δεσμευτικού και ποσοτικού, ρητά προβλεπόμενου όρου ως κριτηρίου σύγκλισης των ευρωπαϊκών κοινωνιών (λ.χ. ανεργία στο 3% ή μείωση της εργάσιμης εβδομάδας υποχρεωτικά και δια νόμου ως κριτήριο σύγκλισης, χωρίς μείωση των αποδοχών). Περαιτέρω, η κοινωνική διάσταση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, δεν αποτέλεσε μέρος της Συνθήκης του Μάαστριχτ (1992), αλλά μόνο κατόπιν ξεχωριστής συμφωνίας, όπως ήδη αναφέρθηκε, το λεγόμενο κοινωνικό πρωτόκολλο (1997), το οποίο όμως οικοδομήθηκε στην έννοια της διατήρησης της διαφοροποίησης μεταξύ των κρατών-μελών.

Στα μονεταριστικά αυτά πλαίσια η δυνατότητα εναλλακτικής εθνικής εισοδηματικής πολιτικής (τόνωση της ζήτησης, Α.Τ.Α. κ.λπ.) εκμηδενίστηκε, η νομισματική πολιτική εκχωρήθηκε στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και πέρα αυτού προχώρησε στην κατοχύρωση της θεσμικής ανεξαρτησίας της από την πολιτική εξουσία, η συναλλαγματική πολιτική αποκρατικοποιήθηκε και στην αμοδιότητα των κρατών-μελών παρέμεινε μόνον η δημοσιονομική πολιτική, οποία όμως και αυτή ουσιαστικά δεν έχει περιθώριο εναλλακτικών κινήσεων, καθώς δεσμεύεται υπερβολικά από το ισχύον πλαίσιο του Συμφώνου Σταθερότητας.

Αλλιώς, οι περιοριστικές (μονεταριστικές) μακροοικονομικές πολιτικές, που θεωρούνται απαραίτητες προϋποθέσεις της Ο.Ν.Ε. και του ευρώ, είναι παράλληλα και συστατικό στοιχείο της ευρωπαϊκής στρατηγικής για την απασχόληση ενώ λειτουργούν στην πραγματικότητα αποτρεπτικά στη δημιουργία θέσεων εργασίας¹³.

13. Καραμεσίνη Μ., *Ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση : Επίθεση στις εργασίες κατακτήσεις και κοινωνική διαχείριση της ανεργίας στο συλλογικό έργο: Οικονομική Νομισματική Ένωση, μια εναλλακτική προσέγγιση*, επιμ. Κατσορίδας Δ. - Ταρμπάκος Ι. 1999, σελ.118.

Ουσιαστικά, η κινητικότητα γύρω από το ζήτημα της απασχόλησης, που είχε παρατηρηθεί στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '90 (με την επικράτηση των νέων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στα κράτη-μέλη της Ε.Ε., ύστερα από ένα σαρωτικό κύμα απεργιών στα μέσα της δεκαετίας του '90, ιδιαίτερα στη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία, αλλά και τη Μεγ. Βρετανία, ύστερα από τη διετή οικονομική ύφεση 1992-1994 που οδήγησε στην απώλεια πέντε εκατομμυρίων θέσεων σε επίπεδο Ε.Ε.-15)¹⁴, κατέληξε ουσιαστικά μάλλον σε ένα εγχείρημα νομιμοποίησης της Ε.Ε. (δεδομένης της τελικής αποτυχίας του Λ. Ζοσπέν να πετύχει την εφαρμογή του 35ωρου σε επίπεδο Ε.Ε. λόγω αντίδρασης των σοσιαλιστών συντρόφων των Μπλερ και Σρέντερ), παρά σε συστηματική προσπάθεια επίλυσης του ζητήματος της ανεργίας, γεγονός που στα μέσα της τρέχουσας δεκαετίας και με την προϋούσα οικονομική κρίση απονομιμοποίησε την Ε.Ε. και οδήγησε σε λαϊκή δημοψηφισματική απόρριψη των σχεδίων για ευρωπαϊκή συνταγματική συνθήκη (Γαλλία και Ολλανδία το 2005 και Ιρλανδία το 2008)¹⁵.

Ειδικότερα, οι κυρίαρχες ελίτ με το Ευρωσύνταγμα επιχείρησαν να «συνταγοποιήσουν» τις πολιτικές της ευελιξίας. Ειδική αναφορά στις εργασιακές σχέσεις γίνεται στα άρθρα III-57 έως 102 που αναφέρονται στην απασχόληση και στα άρθρα III-103 έως 112 που αναφέρονται στην κοινωνική πολιτική. Σ' αυτά τονίζεται η ανάγκη δημιουργίας εξειδικευμένου και ευπροσάρμοστου εργατικού δυναμικού, καθώς και διαμόρφωσης αγοράς εργασίας που να ανταποκρίνεται στις εξελίξεις της οικονομίας¹⁶. Ταυτόχρονα, όλες οι κοινωνικές πολιτικές τελούν υπό τον περιορισμό της μη παραβίασης της γενικής αρχής που διαπερνούσε το λεγόμενο Ευρωσύνταγμα, δηλαδή της διαφύλαξης του ελεύθερου και ανόθευτου ανταγωνισμού¹⁷.

Στα πλαίσια του ίδιου ζητήματος – και υπό το βάρος της ραγδαίας διεθνοποίησης του κεφαλαίου – αναδύθηκε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 ο όρος και η πρακτική του κοινωνικού ντάμπιγκ¹⁸. Κοινωνικό ντάμπιγκ αποτελεί η

14. Καραμεσίνη Μ., ό.π., σελ. 120.

15. Για μια ανάλυση του αποτελέσματος του γαλλικού δημοψηφίσματος για το ευρωσύνταγμα, βλ. Μαραντζίδης Ν. - Νικολακόπουλος Ηλ., «Το γαλλικό δημοψήφισμα της 19ης Μαΐου 2005 για την επικύρωση της ευρωπαϊκής συνταγματικής συνθήκης: Πολιτικές και κοινωνιολογικές όψεις της ψήφου», περ. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Νοέμβριος 2005 τχ. 26, σελ. 144-156.

16. Κουκιάδης Ι., «Το μέλλον των εργασιακών σχέσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπό το πρίσμα και του Ευρωπαϊκού Συντάγματος», ανάτυπο Ε.Ε.Δ., τόμος 64, 2005, σελ. 385.

17. Στρατούλης Δ., ό.π., σελ. 96.

18. Ο όρος πρωτοχρησιμοποιήθηκε ευρέως, μάλλον το 1993, με αφορμή τη μετεγκατάσταση της αμερικάνικης πολυεθνικής εταιρείας Hoover, από τη Γαλλία στη Σκοτία, όπου ίσχυσαν (ύστερα από διαπραγματεύσεις) χαμηλότεροι όροι και συνθήκες εργασίας, ευνοϊκοί και κερδοφόροι για το κεφάλαιο. Το αποτέλεσμα ήταν να χαθούν 600 θέσεις εργασίας στη Γαλλία. Η γαλλική κυβέρνηση χαρακτήρισε τη συμπεριφορά της αμερικάνικης πολυεθνικής ως κοινωνικό ντάμπιγκ.

εφαρμογή από ένα κράτος-μέλος περιοριστικών κοινωνικών πολιτικών για τη προσέλκυση ξένων κεφαλαίων. Η ΣυνθΕΕ δεν απαγορεύει ρητά τη συγκεκριμένη πρακτική, με αποτέλεσμα να ωθεί επιχειρήσεις να «μεταναστεύουν» από ένα κράτος-μέλος σε άλλο, όπου τα εργασιακά και κοινωνικοασφαλιστικά δικαιώματα είναι πιο ελαστικά και σχετικοποιημένα. Η πρακτική του κοινωνικού ντάμπινγκ, είναι κερδοφόρα για τις επιχειρήσεις, οδηγεί όμως στη διάρρηξη τη κοινωνικής συνοχής των κρατών-μελών της Ε.Ε.

Χαρακτηριστικές – και ανησυχητικές από την οπτική της μισθωτής εργασίας είναι οι πρόσφατες αποφάσεις του Δ.Ε.Κ.¹⁹, που ερμηνεύουν το κοινοτικό δίκαιο και ειδικότερα την Οδηγία 96/71ΕΚ περί απόσπασης εργαζομένων στα πλαίσια εταιρειών παροχής υπηρεσιών από την επικράτεια ενός κράτους-μέλους στη επικράτεια άλλου κράτους μέλους. Συγκεκριμένα, στις υποθέσεις *Viking* και *Laval*, συγκρούστηκε το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και εγκατάσταση επιχειρήσεων με το δικαίωμα συλλογικής δράσης και απεργίας, λόγω της πολιτικής των επιχειρήσεων *Viking* και *Laval*, που οδηγούσαν σε πρακτική κοινωνικού ντάμπινγκ. Η ερμηνεία του Δ.Ε.Κ., έδωσε προτεραιότητα στο δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων σε σχέση με το δικαίωμα ανάληψης συλλογικής δράσης από τους εργαζόμενους που θέτει περιορισμούς και εμπόδια στην ελεύθερη κίνηση των επιχειρήσεων και στην επιλογή από τις τελευταίες των όρων αγοράς και πώλησης της εργασιακής δύναμης²⁰. Αλλιώς, όταν η συλλογική δράση περιορίζει την ελευθερία εγκατάστασης ή τη ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, πρέπει να δικαιολογείται από στόχο συμβατό με τη ΣυνθΕΕ²¹.

Η αστική-φιλελεύθερη στρατηγική του Συμφώνου Σταθερότητας, όπως αποτυπώνεται ειδικά στο ζήτημα των εργασιακών σχέσεων τόσο στα κείμενα της Λευκής Βίβλου για την Ανάπτυξη, την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση (1993), την Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση (Ε.Σ.Α., 1997), τη στρατηγική της Λισσαβώνας (2000), την περίφημη Οδηγία Μπολκενστάιν (2006/123/ΕΚ) και την Πράσινη Βίβλο για τον εκσυγχρονισμό της εργατικής νομοθεσίας και την αντιμετώπιση προκλήσεων του 21ου αιώνα, η περίφημη ευε

19. Οι συγκεκριμένες αποφάσεις συνάντησαν την αντίδραση του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου σύμφωνα με τη θέση του οποίου η ελευθερία παροχής υπηρεσιών αποτελεί θεμέλιο λίθο του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, αλλά δεν θα πρέπει να αποβαίνει σε βάρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών και των επιδιώξεων της Ε.Ε.

20. Με αφορμή τις υποθέσεις *Viking* και *Laval*, βλ. το πολύ ενδιαφέρον άρθρο των Αλκίνοη Ν. – Κατρούγκαλου Γ., «Το Δ.Ε.Κ. ως απορρυθμιστής του εργατικού δικαίου» Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου. Για το ζήτημα του Δ.Ε.Κ. ως δικαστικού μηχανισμού ισορροπίας της εκπαιδευσης, Τσαραπατσάνης Δ., «Περί Κολλεγίων – με αφορμή μια απόφαση του Δ.Ε.Κ.», περ. Νέος Αγωνιστής, τχ. 50, Δεκέμβριος 2008.

21. Σκανδάλη Ι., «Οι επιπτώσεις των αποφάσεων Δ.Ε.Κ. *Viking* και *Laval* στις οικονομικές ελευθερίες και στα συλλογικά εργατικά δικαιώματα σε ευρωπαϊκό επίπεδο», Δ.Ε.Ν τόμ. 65ος/2009, σελ. 1105 επ.

λίσφαλεια (flexicurity), που τόσο νεοφιλελεύθεροι, όσο και σοσιαλφιλελεύθεροι με φανατισμό υποστήριξαν, αντανάκλα την αστική στρατηγική για αύξηση της κερδοφορίας και της ανταγωνιστικότητας των ευρωπαϊκών κεφαλαίων και επιχειρήσεων μέσα από την συρρίκνωση του αναγκαίου μισθού, την ελαστικοποίηση των όρων εργασίας, την θεσμοθέτηση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας, το πέρασμα από την εργασία στην απασχολησιμότητα και τις ποικίλες μορφές υποαπασχόλησης, τελικά στο συνδυασμό μορφών σχετικής (κυρίαρχης ακόμα) αλλά και απόλυτης υπεραξίας.

Αποτυπώνουν ουσιαστικά την τάση αξιακής μετάλλαξης της βάσης του εργατικού δικαίου, το οποίο από δίκαιο προστασίας του αδύναμου μέρους, δηλαδή του εργαζόμενου, μετατρέπεται σε τμήμα του δικαίου του Επιχειρείν. Ενδεικτική επενέργεια της τάσης αυτής, είναι μεταξύ πολλών άλλων και η αλλαγή των ακριβών γλωσσικών ορισμών. Αντί πλέον για εργαζόμενο, γίνεται λόγος για απασχολήσιμο. Αντί για εργατικό δίκαιο, δίκαιο απασχόλησης. Αντί για Υπουργείο Εργασίας, Υπουργείο Απασχόλησης. Πρόκειται ουσιαστικά για την προϊούσα διαδικασία αστικοποίησης του εργατικού δικαίου. Εννοείται ότι στην αντίληψη της φιλελευθεροποίησης των εργασιακών σχέσεων, η μονιμότητα στο χώρο της δημόσιας διοίκησης θεωρείται περίπου σκάνδαλο και βασική αιτία για τη θέση περί αντιπαραγωγικού δημόσιου τομέα.

Ορίζοντας το ζήτημα της ανεργίας, ως ένα διαρθρωτικό πρόβλημα τεχνολογικής υστέρησης, μειωμένης ανταγωνιστικότητας, ακαμψιών και ανελαστικότητας της αγοράς εργασίας, η νεοφιλελεύθερη ευρωπαϊκή τεχνοδομή εισηγήθηκε και επέβαλε στις ευεπίφορες σοσιαλφιλελεύθερες και νεοφιλελεύθερες πολιτικές ελίτ των κρατών-μελών της Ε.Ε., τις ακόλουθες πολιτικές.

Α) Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης (Ε.Σ.Α.)

Το 1997 στο Λουξεμβούργο καθορίστηκαν οι τέσσερις πυλώνες τις ευρωπαϊκής στρατηγικής για την απασχόληση.

1) Βελτίωση της ικανότητας για απασχόληση του εργατικού δυναμικού, με μέτρα για την δια βίου εκπαίδευση και κατάρτιση, προκειμένου οι εργαζόμενοι να καθίστανται ανταγωνιστικοί και απασχολήσιμοι στην αγορά εργασίας (απασχολησιμότητα).

2) Ενθάρρυνση επιχειρηματικότητας με μέτρα φορολογικής ελάφρυνσης (επιχειρηματικότητα).

3) Προώθηση της προσαρμογής των επιχειρήσεων και των εργαζομένων στα δεδομένα της νέας οικονομίας, που συνδέονται με την ευελιξία και την ελαστικότητα (προσαρμοστικότητα).

4) Ενίσχυση της ισότητας ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών (ίσες ευκαιρίες)²².

Ο πρώτος άξονας αφορά πολιτικές απασχολησιμότητας με βασική θέση, τη μετατόπιση της ευθύνης της ανεργίας οφειλόμενη στην οικονομική λειτουργία της αγοράς και ειδικότερα στη συμπίεση του μισθολογικού και μη κόστους εργασίας στην παραγωγική διαδικασία. Η ευθύνη από κοινωνική και πολιτική, γίνεται ατομική, του ανέργου δηλαδή που πρέπει να προχωρήσει σε όλες εκείνες τις πρωτοβουλίες, που φέρουν τον τίτλο «δια βίου εκπαίδευση και κατάρτιση» προκειμένου να είναι ανταγωνιστικός και απασχολήσιμος από το κεφάλαιο σε σχέση με τους συναδέλφους του, ανταγωνιστές στην αγορά εργασίας.

Ο δεύτερος άξονας αφορά στην επιχειρηματικότητα. Εδώ πρόκειται για φιλελεύθερες πολιτικές που αφετηριακά προσανατολίζονται και στοχεύουν στην ενίσχυση της προσφοράς και όχι της ζήτησης. Στην προκειμένη περίπτωση αφορά πολιτικές οικονομικών κινήτρων όπως δάνεια με σχετικά προνομιακούς όρους φορολογική ελάφρυνση, απαλλαγή από το μη μισθολογικό κόστος εργασίας κ.λπ.

Ο τρίτος άξονας, που είναι και ο σημαντικότερος για το ζήτημα που μας αφορά είναι η καταπολέμηση της ανεργίας μέσω της θεσμοθέτησης της ευελιξίας στην αγορά εργασίας. Εδώ εντάσσονται και σημαντικότερες τροποποιήσεις και αλλαγές σε σχέση με το εργατικό δίκαιο. Πρώτη κατευθυντήρια γραμμή του άξονα αυτού αφορά την καθιέρωση πολλαπλών μορφών απασχόλησης αντί το εργασιακού καθεστώτος της πλήρους απασχόλησης (μερική απασχόληση, εκ περιτροπής απασχόληση, συμβάσεις μαθητείας, έργου, ορισμένου χρόνου, εργασί με το κομμάτι, τηλεργασία κ.λπ.), αλλά και ευελιξίες στην οργάνωση του χρόνου εργασίας (διευθέτηση και ευελιξία του χρόνου εργασίας σε μηνιαία και ετήσια βάση, απελευθέρωση των απολύσεων, καθιέρωση του αναιτιώδους της καταγγελίας σύμβασης όπου αυτή δεν ισχύει²³ – δηλαδή της αιτιολογημένης απόλυσης – μείωση εργάσιμου χρόνου και υπερωριών με παράλληλη μείωση αποδοχών, απελευθέρωση από το κανονιστικό ρυθμιστικό πλέγμα των συλλογικών συμβάσεων εργασίας). Ταυτόχρονα, κυβέρνηση και «κοινωνικοί εταίροι» στο πλαίσιο ενός υποτιθέμενου συμβιβασμού καλούνται να συνδυάσουν την ευελιξία στην αγορά εργασίας με την ασφάλεια των εργαζομένων²⁴. Πρόκειται ουσιαστι

22. Κουκιάδης Ι.Δ., «Προβλήματα και προοπτικές του εργατικού δικαίου στο πλαίσιο της ΟΝΕ», ΕΕργΔ 60/2001, σελ. 1071.

23. Λ.χ. στην Ελλάδα η καταγγελία σύμβασης εργασίας αορίστου χρόνου είναι αναιτιώδης (ν. 2112/20). Στη Γαλλία είναι αιτιώδης δικαιοπραξία, βλ. και τις μαχητικές και μαζικές κινητοποιήσεις το 2006 εναντίον του Συμφώνου Πρώτης Απασχόλησης, του περίφημου C.P.E., που προέβλεπε την κατάργηση της υποχρεωτικής αιτιολογίας στις απολύσεις για τη πρώτη εργασιακή εμπειρία.

24. Πρόκειται για την πολιτική που στη συνέχεια θα κωδικοποιηθεί ως ευελιξία με ασφάλεια ή ευελισφάλεια ή ευελφάχεια, δηλαδή τη στρατηγική της flexicurity.

κά για έναν προτεινόμενο συμβιβασμό, όπου η εργοδοτική πλευρά παίρνει περισσότερα και απ' αυτά που ζητά (καθώς κερδίζει την αποδέσμευση από τις «ακαμψίες» του εργατικού δικαίου, η δε κοινωνική ασφάλεια από την ανεργία μετατοπίζεται ως ευθύνη στο κράτος ή ακόμα χειρότερα στους απασχολήσιμους) η δε εργατική πλευρά δεν εξασφαλίζει απολύτως τίποτα, χάνει το δικαίωμα στην εργασία και την προστασία αυτής όπως κατοχυρώνεται στο εργατικό δίκαιο, κερδίζει όμως ένα δικαίωμα προσδοκίας σε κάποιας μορφής απασχόληση.

Β) Στρατηγική της Λισαβόνας

Το 2000 στη Λισαβόνα, η αστική-φιλελεύθερη στρατηγική της αναδιάρθρωσης των εργασιακών σχέσεων, εστιάζοντας στο πρόβλημα της υψηλής ανεργίας σε συνδυασμό με την διαρκή προσπάθεια να καταστούν οι ευρωπαϊκές οικονομίες ακόμα πιο ανταγωνιστικές και οι επιχειρήσεις πιο κερδοφόρες, εστίασε περαιτέρω στη στρατηγική της ευελιξίας στην αγορά εργασίας και την καταπολέμηση άλλως ανατροπή όλων των ανελαστικοτήτων, στρεβλώσεων, ακαμψιών που εμπεριέχονται στο εργατικό δίκαιο και επόμενα στις συμβάσεις εργασίας. Σύμφωνα με τη στρατηγική αυτή η εξέλιξη των παραγωγικών μέσων και των νέων τεχνολογιών (οικονομία της γνώσης, κοινωνία της πληροφορίας και λοιπές σοσιαφιλελεύθερες δοξασίες και ιδεολογήματα που ήταν της μόδας μέχρι και πριν από μια δετία περίπου), εντάσσουν σ' ένα νέο εργασιακό περιβάλλον δημιουργικότητας, πρωτοβουλίας και αυτοπραγμάτωσης από πλευράς εργαζομένων, που δεν μπορεί να συνδυαστεί με τα ασφυκτικά και δεσμευτικά πλαίσια ενός εργατικού δικαίου μιας άλλης εποχής (φορντιστικής). Ουσιαστικά, δεν πρόκειται για απελευθέρωση της εργασίας και του εξειδικευμένου εργαζόμενου, αλλά για την αντίστροφη ακριβώς κίνηση. Το κεφάλαιο, με την ανάπτυξη της τεχνολογικής παραγωγικής βάσης είναι πλέον σε θέση να υπαγάγει και ουσιαστικά (όχι μόνο τυπικά) μεγάλο μέρος της εργασίας υπό την εξουσία του και το διευθυντικό του δικαίωμα, ακριβώς γιατί έχει οικειοποιηθεί τη γνώση του συλλογικού εργάτη. Η στρατηγική της Λισαβόνας ουσιαστικά αντανακλά ακριβώς τη διαδικασία μετάβασης από την τυπική στην ουσιαστική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. την περαιτέρω μείωση της διαπραγματευτικής δυνατότητας του εργαζόμενου, ακόμα και σε τομείς που μέχρι πρόσφατα δεν χαρακτηρίζονταν από καθεστώς μισθωτής εργασίας, δηλαδή παραδοσιακά ελεύθερα επαγγέλματα (ιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί κ.λπ.) τα οποία υπαλληλοποιούνται και μισθοτοποιούνται ραγδαία, σε καθεστώς όμως απόλυτης ευελιξίας και απορρύθμισης.

Γ) Οδηγία 2006/123/EK (Μπολκενστάιν)

Πρόκειται για την Οδηγία που παρέχει διευκόλυνση της ελευθερίας εγκατά-

στασης και της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών εντός της Ε.Ε., ψηφίστηκε ως μία από τις σημαντικότερες συνεισφορές στη Στρατηγική της Λισαβόνας. Τα κράτη μέλη οφείλουν να την ενσωματώσουν στο εθνικό τους σύστημα μέχρι την 28-12-2009. Η Οδηγία ψηφίστηκε μέσα σε έντονο κλίμα αντιδράσεων με έντονες κινητοποιήσεις των συνδικάτων, που εκδηλώθηκε και ως διχασμός του ευρωπαϊκού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος κατά την ψηφοφορία στην Ευρωπαϊκή Βουλή, ενώ από την τελική μορφή της Οδηγίας δεν περιλήφθηκαν τελικά ορισμένες βασικές αρχές που προκάλεσαν έντονη αντίδραση (όπως η αρχή της χώρας προέλευσης), παράλληλα όμως δεν περιλήφθηκε η αρχή της χώρας προορισμού, ενώ εν τέλει από το τελικό κείμενο της Οδηγίας εξαιρέθηκε ένας σημαντικός αριθμός υπηρεσιών²⁵.

Ουσιαστικά, στη συγκεκριμένη Οδηγία, ιδιαίτερα στην αρχική της μορφή αποτυπώνεται η αστική στρατηγική της ανόδου της ανταγωνιστικότητας του ευρωπαϊκού κεφαλαίου δια της συμπίεσης του εργασιακού κόστους, στη συγκυρία της διεύρυνσης της Ε.Ε.-27, στα χρόνια μετά το 2003, της οικονομικής ενσωμάτωσης των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης και των «ευκαιριών» του ευρωπαϊκού κεφαλαίου. Ιδιαίτερα με την αρχή «της χώρας προέλευσης», σύμφωνα με την οποία ένα νομικό ή φυσικό πρόσωπο που προέρχεται από κάποιο κράτος μέλος της Ε.Ε., μπορεί να παρέχει ελεύθερα τις υπηρεσίες του σε οποιαδήποτε άλλη χώρα-μέλος με βάση το νομοθετικό καθεστώς που ισχύει στη χώρα προέλευσης²⁶.

Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι λ.χ. εργαζόμενος οικονομικός μετανάστης, προερχόμενος από τη Λιθουανία, εργάζεται στη Γερμανία και αμείβεται με μισθό Λιθουανίας²⁷. Γερμανική επιχείρηση μεταφέρει την καταστατική της έδρα τυπικά στη Λιθουανία, διατηρεί τις βασικές μονάδες παραγωγής στη Γερμανία και αμείβει τους εργαζόμενους με μισθούς Λιθουανίας. Ουσιαστικά, επρόκειτο για την απόπειρα νομοθετικής κατοχύρωσης του εργασιακού προτύπου που αντιπροσώπευε το φάντασμα του Πολωνού υδραυλικού και σηματοδοτούσε την πλήρη απορρύθμιση του εργατικού δικαίου, πλανιόταν δε πάνω από τη γαλλική κοινωνία κατά την εξαντλητική δημόσια συζήτηση που προηγήθηκε του δημοψηφισματος για το Ευρωσύνταγμα το 2005 και οδήγησε ουσιαστικά στη λαϊκή πανηγυρική απόρριψή του.

25. Φωτίου Μ. - Φωτοπούλου Γ., *Η δυναμική των πηγών του εργατικού δικαίου - ευρωπαϊκό εργατικό δίκαιο*, αδημοσίευτη μελέτη στη Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, 200

26. Φωτίου Μ. - Φωτοπούλου Γ., ό.π., σελ. 24.

27. Με τις αποφάσεις του Δ.Ε.Κ. στις υποθέσεις Viking και Laval, ουσιαστικά η Οδηγία Μπολκενστάιν επιστρέφει στην ακραία της μορφή, Αλιπράντης Ν. - Κατρούγκαλος Γ., ό.π.

Δ) Πράσινη Βίβλος²⁸

Στα πλαίσια της Στρατηγικής της Λισαβόνας, δόθηκε προς διαβούλευση, το 2007 στα κράτη-μέλη και τους κοινωνικούς-εταίρους, η Πράσινη Βίβλος για τον εκσυγχρονισμό της εργατικής νομοθεσίας και την αντιμετώπιση των προκλήσεων του 21ου αιώνα. Καλύπτει τομείς και ζητήματα όπως : 1. Επαγγελματικές μεταβάσεις από μια εργασιακή κατάσταση σε μία άλλη, 2. Νομική αβεβαιότητα που συνδέεται με μορφές ελαστικής απασχόλησης ή άτυπες μορφές μισθωτής εργασίας, 3. Εργασία μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης, πρόκειται για τον γνωστό καθεστώς του δανεισμού εργαζομένων υπό καθεστώς υπεργολαβίας, 4. Οργάνωση χρόνου εργασίας που αφορά τη δυνατότητα διευθέτησης του εργάσιμου χρόνου ανάλογα με τις ανάγκες της «αγοράς», δηλαδή του εργοδότη, που στην πράξη οδηγεί στην καταστρατήγηση του συμβατικού δώρου, αλλά και την κατάργηση των πληρωμένων υπερωριών, 5. Την κινητικότητα των εργαζομένων, 6. Την αδήλωτη εργασία, ιδωμένης ως κύριου παράγοντα κοινωνικού ντάμπινγκ υπεύθυνη για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού και την αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης των εργαζομένων.

Εκφράζει την αστική-φιλελεύθερη στρατηγική της υπερεθνικής ευρωπαϊκής οικονομικής ελίτ για την ανάγκη προώθησης στις εργασιακές σχέσεις της ευελιξίας με ασφάλεια. Ουσιαστικά αυτό που επιχειρείται είναι η μετάλλαξη της αξιακής βάσης του εργατικού δικαίου, που από την περίοδο ανάδυσής του ως αυτόνομου και διακριτικού κλάδου του αστικού δικαίου μέχρι τις μέρες μας, κατ'ουσίαν ως αντινομίας στη λογική του αστικού δικαίου και ιδιαίτερα στη βασική αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων, αποτελούσε δίκαιο της προστασίας της μισθωτής εργασίας, πράγμα που για τους φιλελεύθερους συνιστά ανεπίτρεπτη στρέβλωση στους μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς, με παρενέργειες στο κόστος παραγωγής, επόμενα στην ανταγωνιστικότητα του προϊόντος, επόμενα στην ανεργία.

Το εργατικό δίκαιο, ως διακριτικός κλάδος του αστικού δικαίου, δομήθηκε ως δίκαιο ελάχιστης προστασίας των μισθωτών, καρπός αγώνων του εργατικού κινήματος και της αριστεράς, θεσμικά και υλικά εγγεγραμμένο ως (σοσιαλδημοκρατική) μορφή συναίνεσης στην αστική ηγεμονία. Συγκεκριμένα, ο νομοθέτης, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες συμβατικές σχέσεις του αστικού δικαίου, αναγνωρίζει την αντιφατικότητα που συνεπάγεται η έννοια της ισότητας στο αστικοφιλελεύθερο καθεστώς. Η τυπική ισότητα των συμβαλλόμενων μερών, συγκρούεται ή υποκρύπτει την ουσιαστική ανισότητα που ενυπάρχει μεταξύ του

28. Αντί πολλών βλ. υπέρ της Πράσινης Βίβλου, Κουκιάδη Ι.Δ., «Πράσινη Βίβλος, Εκσυγχρονισμός της εργατικής νομοθεσίας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του 21ου αιώνα», ΕΕργΔ 63/2007, σελ. 657 επ. κατά της Πράσινης Βίβλου, Μητρόπουλου Α., «Η Πράσινη Βίβλος και το μέλλον του Εργατικού Δικαίου», Μηνιαία Επιθεώρηση, Απρίλιος 2007, τχ. 28(93), σελ. 10.

αγοραστή-κατόχου χρήματος-ιδιοκτήτη μέσω παραγωγής-εργοδότη με τον πωλητή-κάτοχο εργατικής δύναμης - ελεύθερο (στερημένο) από μέσα παραγωγής εργαζόμενο, που συναντιούνται στην αγορά και συνάπτουν σύμβαση εργασίας. Η αναγνώριση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας αναγνωρίζεται στην οργάνωση της παραγωγής και του χρόνου εργασίας με την ειδική μορφή του διευθυντικού-εργοδοτικού δικαιώματος. Η αναγνώριση της ανισοκατανομής ισχύος μεταξύ των συμβαλλομένων μερών θέτει περιορισμούς στο διευθυντικό-εργοδοτικό δικαίωμα, όπως το ημερήσιο ωράριο και την εργάσιμη εβδομάδα που κατοχυρώνεται νομοθετικά ή συλλογικά με ισχύ νόμου, το ύψος του υποχρεωτικά καταβλητέου μισθού, τον έλεγχο της καταγγελίας σύμβασης²⁹ και των ομαδικών απολύσεων την υποχρεωτική ασφαλιστική κάλυψη (το μη μισθολογικό κόστος), ο 13ος και 14ος μισθός, η αναγνώριση προϋπηρεσίας, τα επιδόματα, η αποζημίωση σε περίπτωση απόλυσης, το τεκμήριο υπέρ της πλήρους απασχόλησης, η μη αναγνώριση παραίτησης από δικαίωμα του εργαζομένου (αρ. 679 ΑΚ)³⁰, το δικαίωμα άδεια μετ' αποδοχών κ.λπ.

Με την πολιτική της ευελιξίας επιχειρείται η αποψίλωση του εργατικού δικαίου απ' όλες ακριβώς τις θεσμοθετημένες πρόνοιες υπέρ της εργασίας, ακαμψίες κατά τους φιλελεύθερους που δεν ανταποκρίνονται, ούτε καλύπτονται απ την παραγωγικότητα και εν γένει από τη λογική της οικονομίας. Κατά την αντίληψη των υποστηρικτών της flexicurity - εκτός της αντίληψης των πραγματιστών όπου διατυπώνουν το επιχείρημα να ρυθμιστεί μια ήδη υφιστάμενη πραγματικότητα, τροποποιώντας όμως υπέρ ευελιξίας και ελαστικοποίησης το υφιστάμενο εργατικό δίκαιο - ο συλλογικός ή νομοθετικός κανονιστικός καθορισμός αντιβαίνει σε επίπεδο θεωρίας τη συμβατική ελευθερία των μερών (ελευθερίων συμβάσεων), σε επίπεδο οικονομικής πρακτικής οδηγεί στη μείωση της ανταγωνιστικότητας και στην ανεργία.

Ουσιαστικά, η ευελιξία αποσκοπεί όχι μόνο στη μείωση μισθολογικού και κόστους ως τμήματος του κόστους παραγωγής προϊόντος, επόμενα στην αύξηση του ποσοστού υπεραξίας και την άνοδο της κερδοφορίας και της ανταγωνιστικότητας του προϊόντος στην αγορά, αφού παρέχει τη δυνατότητα τη χωρίς προϋποθέσεις σύναψη ή τροποποίηση (των όρων) σύμβασης εργασίας ως αποκλειστικό αποτέλεσμα της διαπραγματεύσεως μεταξύ των δύο τυπικά ίσων συμβαλλόμενων μερών, με τις ελάχιστες προκαθορισμένες εξωσυμβατικές δεσμεύσεις και τη χωρίς όρους λύση της σύμβασης εργασίας (απελευθέρωση απολύσεων).

29. Στην ελληνική έννομη τάξη, πέραν των τυπικών, για ουσιαστικούς λόγους μόνο η καταχρηστική άσκηση διευθυντικού δικαιώματος (αρ. 281 ΑΚ).

30. Η ελληνική νομολογία, παγίως δέχεται ότι η παραίτηση του εργαζομένου από δικαίωμα του που απορρέει από τη σύμβαση εργασίας είναι μη νόμιμη, καθώς σύμφωνα με τη διάταξη του αρ. 679 ΑΚ είναι άκυρη κάθε συμφωνία που συνάπτεται είτε πριν είτε μετά τη λήξη της σύμβασης, με την οποία ο εργαζόμενος παραιτείται από τα ελάχιστα όρια των νομίμων αποδοχών του (ΑΠ 1000/1994, ΔΕΝ 52, 69, ΕφΑθ 2287/1999 ΕλλΔνη 42, 47, Μ.Π.Α. 1405/2009. αδημ.).

Ειδικότερα για το ζήτημα της ασφάλειας, που αποτελεί το έτερο σκέλος τη ευελισφάλειας (flexicurity), ουσιαστικά προϋποθέτει ένα πολύ ισχυρό κοινωνικό κράτος, σκανδιναβικού τύπου, άλλωστε δεν είναι τυχαίο ότι μόνο σε τέτοιες χώρες λειτουργεί το μοντέλο αυτό, που στηρίζεται σε πολύ υψηλούς φορολογικούς συντελεστές, όταν η μονεταριστική εφαρμοσμένη οικονομική πολιτική απαιτεί ριζική μείωση των φορολογικών συντελεστών στις επιχειρήσεις. Κατά συνέπεια και τουλάχιστον σε επίπεδο πολιτικής πραγματικότητας, τίθεται μόνο για να νομιμοποιήσει τη στρατηγική της ευελιξίας.

Στην πράξη το τρίπτυχο «σταθερή εργασία, σταθερή εξέλιξη-ωρίμανση, ορισμένη και σίγουρη έξοδος στη σύνταξη» πλήττεται καίρια. Το νεοφιλελεύθερο σύστημα των εργασιακών σχέσεων και στη χώρα μας, αναπτύσσεται ραγδαίο από τα χρόνια της δεκαετίας του '90, εισάγοντας νέες ευέλικτες μορφές εργασιακών σχέσεων και αυξάνοντας σημαντικά το χώρο της επισφάλειας, της υποαπασχόλησης, της «νομιμοποιημένης» ανασφάλιστης εργασίας. Οι κυριότερες μορφές ευέλικτης εργασίας είναι οι ακόλουθες: Διαδοχικές συμβάσεις ορισμένου χρόνου για την κάλυψη παγίων και διαρκών αναγκών (Π.Δ. 164/2004 και 180/2004), συμβάσεις προσωρινής εργασίας, συμβάσεις μερικής απασχόλησης (ν. 2639/98), συμβάσεις ανασφάλιστης εργασίας – *stage*, εκ περιτροπής εργασία (ν. 2639/98), εργασία *a la carte* ανάλογα με τις ανάγκες των επιχειρήσεων, απασχόληση σε εργολάβους που αναλαμβάνουν εργασίες σε χώρους του δημόσιου ή του ευρύτερου δημόσιου τομέα – καθεστώς *outsourcing* ανάθεσης / ανάληψης υπηρεσιών (ν. 2956/01), εργασία με δανεισμό και ενοικίαση (ν. 2956/01), εργασία μέσω ιδιωτικών ΟΑΕΔ (ν. 2639/1998), εφαρμοσμένα τοπικά σύμφωνα απασχόλησης, εργασία με τετράμηνη ή ετήσια διευθέτηση του χρόνου ύστερα από διαπραγμάτευση των ενδιαφερόμενων μερών (ν. 2478/2000 και ν. 3385/2005), εργασία με ελεύθερες μετακινήσεις από θέση σε θέση, τηλεργασία, απασχόληση και αμοιβή άμεσα συνδεδεμένη με την υποκειμενική κρίση του εργοδότη για την απόδοση, συμβάσεις έργου που υποκρύπτουν εξαρτημένη εργασία κ.λπ.

Οι νέες ευέλικτες μορφές απασχόλησης που αμείβονται λιγότερο, ασφαλίζονται μερικώς και συνταξιοδοτούνται υποδεέστερα, δημιουργούν πλην των μακροχρόνια ανέργων, μια τάξη νεόπτωχων, που πιέζουν τις αμοιβές και των υπόλοιπων πιο εξασφαλισμένων τμημάτων της μισθωτής εργασίας και ήδη πλησιάζουν το 25% του πληθυσμού της χώρας μας³¹.

Σε επίπεδο Ε.Ε. των 15, η ανάπτυξη των ευέλικτων μορφών εργασίας (μερική και προσωρινή απασχόληση), σε συνδυασμό με την κρίση απασχόλησης στην αγορά εργασίας και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, διαμορφώνουν την ακόλουθη κατάσταση. Η ανεργία και οι δύο κύριες εκφράσεις των ευέλικτων μορφών απασχόλησης (προσωρινή και μερική) αντιπροσωπεύουν το 40% του εργατικού δυ-

31. Μητρόπουλος Α., Το τέλος του κοινωνικού κράτους; Αριστερά και συνδικάτα μπροστά στην απορρύθμιση, εκδ. Α.Α. Λιβάνη 2008, σελ. 102-3, Κουζής Γ., Εργασιακές Σχέσεις και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, εκδ. Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. 2001.

ναμικού. Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν αφενός την κρίση απασχόλησης σύγκριση με την περιθωριακή παρουσία του φαινομένου της ανεργίας των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, όπου το ποσοστό της ανεργίας για τις χώρες τη - μετέπειτα - Ε.Ε. των 15 ανερχόταν το 1975 σε 3,7% και αφετέρου σημαντική υποχώρηση της τυπικής μορφής πλήρους απασχόλησης. Συγκεκριμένα, η ανεργία ανέρχεται στο 10% του εργατικού δυναμικού των χωρών της Ε.Ε.-15, η μερική απασχόληση σε ποσοστό 17,4% και η προσωρινή απασχόληση ανέρχεται στο 12,8% του εργατικού δυναμικού³². Το 80% των νέων προσλήψεων των τελευταίων ετών αναφέρεται σε ευέλικτου περιεχομένου ατομικές συμβάσεις. Η ευελιξία στην αγορά εργασίας συνδέεται στενά στην πράξη με τις νέες ηλικίες του εργατικού δυναμικού (18 μέχρι 24 ετών) και με τις γυναίκες, που αντιπροσωπεύουν το 51,2% του εργατικού δυναμικού στις χώρες της Ε.Ε.-15³³.

Στις ευέλικτες μορφές απασχόλησης περιλαμβάνεται και η ευελιξία στους μισθούς, δηλαδή στη διαφοροποίηση των τρόπων αμοιβής, στη νεοφιλελεύθερη λογική των κινήτρων, που εξ αντικειμένου ενισχύει τον ανταγωνισμό μεταξύ των εργαζομένων και υπονομεύει την ταξική τους ενότητα και συνειδοποίηση. Μερικά από τα διαφοροποιημένα και ευέλικτα συστήματα αμοιβών είναι με βάση την αξιολόγηση, πριμ, με ποσοστά πωλήσεων, με συμμετοχή στα κέρδη της επιχείρησης, με εξάρτηση των μισθών από τα κέρδη, με συμφωνίες παραγωγικότητας κ.λπ. Στόχος η εξατομίκευση της εργασιακής σχέσης και η αποδυνάμωση της εργατικής συλλογικότητας.

Αν στις διαρκώς αναπτυσσόμενες ευέλικτες μορφές απασχόλησης, τη συνεχή διαβρωτική προσπάθεια αποσυλλογικοποίησης και αστικοποίησης του εργατικού δικαίου, προσθέσει κανείς το ασφαλιστικό απαρτχάιντ μεταξύ των γενεών στο προ και μετά 1-1-93, παράλληλα με την αύξηση των εργασιακών προϋποθέσεων και ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης, που θεσμοθέτησε ο ν. 2084/92, ανέχτηκαν ο ν. 3029/02 και συμπλήρωσε ο ν. 3655/2008, σε συνδυασμό με τη διαρκή μισθωτοποίηση και υπαλληλοποίηση χωρίς βεβαίως εργασιακά κατοχυρωμένα δικαιώματα μεγάλου τμήματος ελευθεροεπαγγελματιών³⁴, αντιλαμβάνεται και την κοινωνική πραγματικότητα της αυξανόμενης ανεργίας, της ζώνης της επίσφαλειας, του πρεκαριάτου, της γενιάς των 400 ή 700 ευρώ, την αλήθεια του συνθήματος «δεν θα γίνουμε η πρώτη (μεταπολεμική) γενιά που θα ζήσει χειρότερα από την προηγούμενη», εν τέλει βασικές όψεις του σύγχρονου κοινωνικού ζητήματος, που αν δεν διαμεσολαβείται πολιτικά με αρθρωμένα αιτήματα, οδηγεί στην ακύρωση του ρόλου της σοσιαλδημοκρατίας και της συρρίκνωσής της.

32. Τα στοιχεία είναι έτους 2000, πριν δηλαδή από την παρούσα οικονομική κρίση, που προφανώς έχει αυξήσει τόσο την ανεργία, όσο και τις μορφές μερικής και προσωρινής απασχόλησης.

33. Κουζής Γ., ό.π., σελ. 83.

34. Αλεξίου Θ., *Εργασία, Εκπαίδευση και κοινωνικές τάξεις*, εκδ. Παπαζήση, 2002, σελ. 367 επ.

όπως παρατηρείται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στη σταδιακή απονομιμοποίηση το πολιτικού συστήματος, στην κρίση εκπροσώπησης των «από κάτω», μετατρέπεται σε οργή, τυφλή βία, ηγεμονεύεται από το αναρχικό ρεύμα, προκαλώντας με τη σειρά της αντιδραστικά αντανακλαστικά στα συντηρητικά στρώματα της κοινωνίας, ενισχύοντας αυταρχικές και ολοκληρωτικές πολιτικές συμπεριφορές «νομιμοποιώντας» σε τμήμα του πληθυσμού την κρατική και παρακρατική βία και καταστολή.

V. Συμπεράσματα

Η στρατηγική της φιλελεύθερης - αστικής ηγεμονίας, όπως συμπυκνώθηκε στο συστηματικό εγχείρημα της υπερεθνικής-διεθνοποιημένης αστικής τάξης και των εθνικών παραρτημάτων τους για απορρύθμιση του εργατικού δικαίου, καθιέρωση και θεσμοθέτηση νέων ενοποιημένων και γενικευμένων μορφών ευέλικτης απασχόλησης, εντάσσεται στο εγχείρημα της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, δηλαδή της ανόδου της κερδοφορίας του κεφαλαίου δια της αύξησης του ποσοστού υπεραξίας (σχετικής και απόλυτης) και αντίστοιχης μείωσης του κόστους εργασίας, ανά μονάδα προϊόντος, προκειμένου οι επιχειρήσεις να καταστούν πιο ανταγωνιστικές, δηλαδή πιο κερδοφόρες και όπου το κυρίαρχο δίπολο είναι ιδιωτικοποιήσεις-προδημοκρατικές εργασιακές σχέσεις.

Στη νεοφιλελεύθερη επιχειρηματολογία, βασική αιτία της υψηλής ανεργίας και της χαμηλής ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων είναι οι ποικίλες ανελαστικότητες και ακαμψίες, όπως αποκαλούν το ελάχιστο πλαίσιο εγγυήσεων και πρόνοιας υπέρ των εργαζομένων που περιλαμβάνονται στο εργατικό δίκαιο και αποτελούν θεσμικές και υλικές κατακτήσεις του εργατικού κινήματος, κυρίως της περιόδου του σοσιαλδημοκρατικού κοινωνικού συμβολαίου. Για τους νεοφιλελεύθερους, επειδή ακριβώς οι ακαμψίες και ανελαστικότητες του εργατικού δικαίου δεν αντανακλούν στο επίπεδο προσφοράς και ζήτησης, αλλά στρεβλώνουν την αγορά και επόμενα τον ανταγωνισμό, καθώς είναι εξωοικονομικές, άλλως πολιτικά επιβαλλόμενες, θα πρέπει να αναιρεθούν και να αντικατασταθούν από ένα κατά το δυνατόν διευρυμένο ελαστικό πλαίσιο ευέλικτης ρύθμισης - στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα - της εξατομικευμένης συμβατικής σχέσης απασχόλησης μεταξύ δύο ισοδύναμων συμβαλλόμενων μερών.

Οι πολιτικές στο ζήτημα της απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, έχουν μια σαφή εσωτερική λογική, συνοχή και αλληλουχία, αν δεν απορρέουν ευθέως από τη συνολική μονεταριστική θεωρία για τη λειτουργία της οικονομίας, εκφράζοντας τα συμφέροντα του κεφαλαίου και αποτυπώνοντας το συγκεκριμένο συσχετισμό δυνάμεων. Ουσιαστικά, αποτελούν ένα υποσύστημα της οικονομικής πολιτικής και ως τέτοιο θα πρέπει να αναλύονται και να αντιμετωπίζονται.

Στις παρούσες συνθήκες όξυνσης των αντιφάσεων του παγκόσμιου καπιταλισμού και μεταφοράς της κρίσης από τον χρηματοπιστωτικό τομέα στην πραγ-

ματική οικονομία, με ό,τι συνεπάγεται για την καθημερινότητα εκατομμυρίων μισθωτών και γενικότερα εργαζομένων (απολύσεις, διαθεσιμότητες, μειώσεις μισθών, εκ περιτροπής εργασία, συνεχής προσπάθεια της κεφαλαιοκρατίας να απαλλαγεί από τις υποχρεωτικές ρυθμίσεις των Σ.Σ.Ε.), η κυρίαρχη οικονομική ορθοδοξία πλήττεται, οι πολιτικές για ευέλικτες εργασιακές σχέσεις απονομιμοποιούνται, οι νεοφιλελεύθερες προσδοκίες εύκολου πλουτισμού και μικροαστικές αυταπάτες ατομικής ανόδου υποχωρούν. Με άλλα λόγια, αποδυναμώνεται η στρατηγική της αστικής φιλελεύθερης ηγεμονίας, παραμένοντας μια κυριαρχία χωρίς ηγεμονία με όρους γκραμισιανούς.

Οι «από κάτω», τα κυριαρχούμενα στρώματα, ο πλειοψηφικός - στα χρόνια της κυρίαρχης μονοπωλιακής διεθνοποιημένης συσσώρευσης κεφαλαίου - χώρος της (τυπικής ή άτυπης) μισθωτής (ευέλικτης ή μη) εργασίας - δεδομένου ότι η μεταβιομηχανική κοινωνία της γνώσης και της πληροφορίας δεν είναι μια μετακαπιταλιστική κοινωνία, όπως ρητώς διατυμπάνιζαν οι νεοφιλελεύθεροι και υπονοούσαν οι σοσιαλφιλελεύθεροι - απαιτεί την επαναπολιτικοποίηση της οικονομίας, δηλαδή την πολιτική οργάνωση των δυνάμεων της εργασίας και της δημοκρατίας για την ανάκτηση της χαμένης τους αυτονομίας, την τιθάσευση των ανεξέλεγκτων ιδιωτικών συμφερόντων και τον πειθαναγκασμό τους σε κοινωνικά δίκαιη, δημοκρατικά προγραμματισμένη, λαϊκά ελεγχόμενη και περιβαλλοντικά υπεύθυνη παραγωγική διαδικασία.

Εκτός από τους αντικειμενικούς και υλικούς όρους οργάνωσης της αντιηγεμονίας των υποτελών τάξεων, σε επίπεδο συλλογικού υποκειμένου αναζητείται η διαμόρφωση της σοσιαλδημοκρατίας ως ριζοσπαστικής δημοκρατικής πολιτικής δύναμης, ανταγωνιστικής στον καπιταλισμό και στην οικονομία της αγοράς. Η πάλη για την ηγεμονία μεταξύ της δημοκρατικής - σοσιαλιστικής συνιστώσας και της αστικής- φιλελεύθερης συνιστώσας της σοσιαλδημοκρατίας, ως συγκρουμένων μορφών συμπύκνωσης και πολιτικής διαμεσολάβησης κοινωνικών δυνάμεων συνεχίζεται. Η πορεία αυτή θα κρίνει, σε σημαντικό βαθμό κατά τη γνώμη μας, αν η προϊούσα τάση ριζοσπαστικής αντισυστημικής αμφισβήτησης των λαϊκών - κυριαρχούμενων στρωμάτων θα λάβει ένα δημοκρατικό προοδευτικό ή αντιδραστικό συντηρητικό περιεχόμενο, μέσα από έναν διαρκή και εναλλασσόμενο πόλεμο θέσεων αλλά και κινήσεων. Η επαναδιατύπωση των τριών συνθημάτων της Γαλλικής Επανάστασης, όπως εμφανίστηκε σε μια αφίσα το Μάη του '68, δείχνει - μετά 41 έτη - να παραμένει επίκαιρη. *Liberté démocratique, égalité sociale, fraternité des peuples...*

Αριστερά!

τα νέα βιβλία

ΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΑΙΟΛΟΣ

Χαριλάου Τρικούπη 25, Αθήνα, Τ.Κ. 10681,

τηλ.: 210-33.01.553, fax: 210-33.01.554, www.aiolos.com.gr, e-mail: info@aiolos.com.gr

Μ. Ν. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Μ.Ν. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Στις Πηγές του Χρόνου

Ένα ταξίδι στις απαρχές του χρόνου.

Ένα έργο κλιμακούμενης έντασης, φιλοσοφικής αναζήτησης κι επιστημονικής γνώσης.

ΤΙΜΗ: 15 ευρώ

ΕΡΙΕΛΛΑ ΧΡΥΣΟΥ

Ο Δρακογέννητος

Εφτά χτύποι της καρδιάς απαιτούνται για να αφυπνιστεί ο Δρακογέννητος. Κάθε χτύπος οδηγεί τους ήρωες της ιστορίας πιο βαθιά στη μαγεία, στον αγώνα και στην αγάπη...

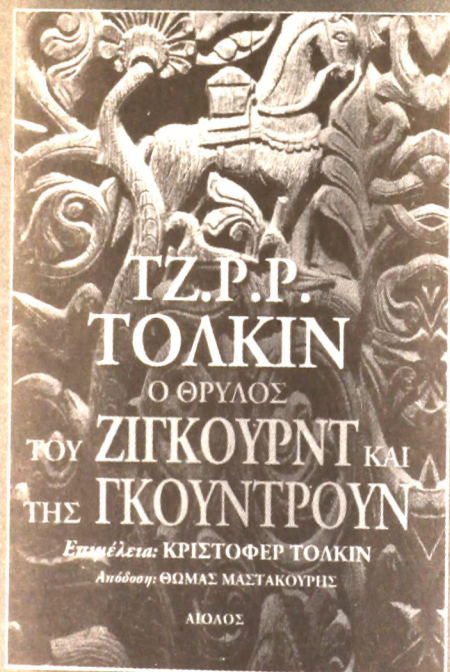
ΤΙΜΗ: 22 ευρώ

ΕΡΙΕΛΛΑ ΧΡΥΣΟΥ

Ο ΔΡΑΚΟΓΕΝΝΗΤΟΣ

ΟΙ ΠΥΛΕΣ ΤΩΝ ΚΟΣΜΩΝ

ΤΖ.Ρ.Ρ.
ΤΟΛΚΙΝ

Ο ΘΡΥΛΟΣ

ΤΟΥ ΖΙΓΚΟΥΡΝΤ
ΚΑΙ
ΤΗΣ ΓΚΟΥΝΤΡΟΥΝ

Επιμέλεια: ΚΡΙΣΤΟΦΕΡ ΤΟΛΚΙΝ

Απόδοση: ΘΩΜΑΣ ΜΑΣΤΑΚΟΥΤΗΣ

ΑΙΟΛΟΣ

ΤΖ.Ρ.Ρ. ΤΟΛΚΙΝ

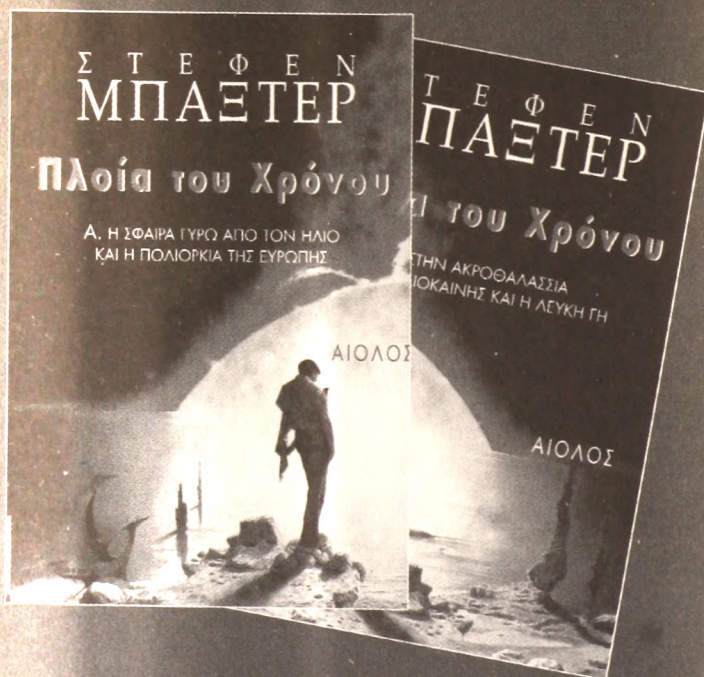
Ο θρύλος
του Ζίγκουρντ

και της Γκούντρουν

Μια συγκλονιστική παρουσίαση των μύθων του Βορρά.

Ανέκδοτο έργο του συγγραφέα.

ΤΙΜΗ: 27,50 ευρώ

ΣΤΕΦΕΝ
ΜΠΑΞΤΕΡ

Πλοία του Χρόνου

Α. Η ΣΦΑΙΡΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΛΙΟ
ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΤΕΦΕΝ
ΠΑΞΤΕΡ

Πλοία του Χρόνου

ΕΝ ΤΗΝ ΑΚΡΟΘΑΛΑΣΣΙΑ
ΠΟΚΑΙΝΗΣ ΚΑΙ Η ΛΕΥΚΗ ΓΗ

ΑΙΟΛΟΣ

ΑΙΟΛΟΣ

ΣΤΕΦΕΝ ΜΠΑΞΤΕΡ

Πλοία του Χρόνου τ. Α' & Β'

Η συνέχεια της πασίγνωστης Μηχανής του Χρόνου του Χ. Τζ. Ουέλς βασισμένη σε πρόσφατες επιστημονικές ανακαλύψεις της φυσικής, της αστροφυσικής και της κβαντομηχανικής. Ένα μυθιστόρημα επιστημονικής δράσης, σε δύο τόμους, που μεταφέρει τον αναγνώστη στις εσχατιές του χώρου και του χρόνου.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ ΤΕΛΟΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ